

לע"נ

אבי מורי החבר רבי יואל בן אביעזרי
ואמני מורתני אסתור בת דוד

נוסח ברכת "מעין שלוש" ותפילתו של כהן גדול ביוה"כ

"ר' יהודה אומר: לעולם הוי אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים מיגעין אותו ואין יודע מה לעשות" (ספרי על "יערף כמטר לקח")
על הפסוק: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (דברים ג', כה), "דרש רבי שמלאי, מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י; אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי" (סוטה י"ד, ע"א).

בקשת צרכים גשמיים בברכת "מעין שלוש"

על הגמרא במס' סוטה שואל הרב ברוך הלוי עפשטיין, בעל "תורה תמימה" בריש פ' ואתחנן: "יודע דלפי דרשה זו צריך עיון בנוסח הברכה מעין שבע, זבנה ירושלים, והכניסנו לתוכה ונאכל מפריה ונשבע מטובה". והלא כמבואר אין מן המידה לבקש הכנסה לא"י לתכלית זו. ואף כי בודאי אין ראיה ממשה רבינו לכלל ישראל, אבל בכל זאת איך תקנו לכתחילה נוסח כזה שאינו מן המידה; וצריך עיון רב" (דברים שם)*. לא ראינו בשום מקום הנוסח "והכניסנו לתוכה". ואולי זו טעות סופרים, כמו גם "מעין שבע", שצריך להיות "מעין שלוש".

נוסח הברכה מעין שלוש המצוי בידינו הוא:

"ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' אלקינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מזבחתך ועל היכלך; ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו, והעלינו לתוכה ושמחנו בבנינה, ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ונברכך עליה בקדושה ובטהרה, כי אתה ה' טוב ומטיב לכל, ונודה לך על הארץ ועל המחיה, ברוך אתה ה', על הארץ ועל המחיה".

נוסח ללא "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" יקרא להלן **נוסח חסר סיפא**. נוסח ללא "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" יקרא **נוסח חסר רישא**. נוסח עם הרישא והסיפא יקרא **נוסח מלא**. שאלתו של בעל ת"ת היא על הסיפא. הוא איננו מתייחס לרישא¹. אכן יש הסוברים שהקושיא של בעל ת"ת לא קשיא מידי, כי אין ללמוד בעניין זה ממשה רבינו, שאין אנו במדרגתו. אך נראה שאין הדברים כה פשוטים..

בבבלי (ברכות מ"ד, ע"א) הוצאת ווילנא הנוסח אכן חסר סיפא: "...והעלינו לתוכה, ושמחנו בה (מסורת הש"ס: בבנינה), כי אתה טוב ומטיב לכל...". אך בדקדוקי סופרים²

* **הערות המערכת:** וראה מאמרו של הרב זאב לף, ערך השמיטה, "שמעתיך" מס' 115-116.
1. דיונים מקיפים על נוסחים שונים של חלקים של הברכה מובאים בראשונים ובאחרונים, אך לא נדון בהם כאן פרט לכל הנוגע לשאלתו של בעל ת"ת.
2. לרב רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, תשל"ז, ניו יורק.

מובא נוסח מלא בכ"י מינכן (משנת הקל"ד [1374], שנחשב לאמין). כנראה שבירושלמי לא מובא הנוסח של הברכה. בר"י מופיע נוסח עם הסיפא (אלא שהנוסח חסר רישא). בפירוש המשניות של הרמב"ם מובא נוסח מלא; כך במשניות ובגמרא שלפנינו (ברכות פ"ו, מ"ח). אך הנוסח המובא ע"י קפאח (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ג) חסר רישא. הצד השווה הוא, שהסיפא נמצאת בשניהם. לעומת זאת, ביד החזקה (הלכות ברכות פ"ג הלכה יג), מובא נוסח חסר רישא וסיפא. ה"כסף משנה" אינו מעיר בעניין ניסוחים אלה³.

בטור (או"ח סימן ר"ח): "וכתוב בספר המצוות⁴... וכתב עוד וי"א יונאכל מפריה ונשבע מטובה, ואין לאמר, שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא לקיים מצוות התלויות בה ע"כ; ובה"ג ישנו; וא"א הרא"ש ז"ל לא היה אומר וגם לא היה אומר יונדה לך וכו". בב"י שם הגירסא "הרא"ש היה אומר", והב"י מוסיף: "נראה דטעמו מפני שהיה מפרש שמה שאנו אומרים יונאכל מפריה ונשבע מטובה, אין התכלית בשביל האכילה, אלא מה שאומר אח"כ יונברכך עליה בקדושה ובטהרה היא התכלית; אלא דמשום דברכה אתיא מפני האכילה הוא אומר יונאכל מפריה ונשבע מטובה". דברים דומים ב"יד הקטנה"⁵, ספר אהבה, הלכות ברכות, ב"מנחת עניי" שם, הערה ס"ט, הכוללת גם דברים על נוסח הרמב"ם והר"י. בב"ח "לא היה אומר". גם חידושי הגהות מצדד ב"לא היה אומר", ונימוקו עמו: נוסח זה מתיישב יותר עם ההמשך בטור: "וגם לא היה יונדה לך" וכו'. בטור הוצאת שירת דבורה, מכון ירושלים, תשנ"ג, ב"הגהות והערות" מובא שהנוסח "לא היה אומר" מצוי "בכל הדפוסים וכ"י חוץ מדפוס" ב"י". ברא"ש על הסוגיא וכן בקיצור פסקי הרא"ש אכן מובא נוסח חסר סיפא. ה"דברי חמודות"⁶ מביא את הטור שאין לאומר. נראה שבעל ת"ת שאב את שאלתו מהטור והב"י.

בשיע סימן ר"ח לא מובא נוסח הברכה "מעין שלוש" (פרט לחתימות השונות). בר"י סימן ר"ח כורך "ערוך השולחן" את נוסחת הגמרא עם נוסחת הטור – נוסח חסר סיפא. במ"ב מובא נוסח מלא, אך בסוגריים מרובעים כתוב: "ויש שאין אומרים יונאכל מפריה ונשבע מטובה". ובשער הציון: "וכן הלבוש והמ"א השמיטוהו מנוסח הברכה; וכ"כ ג"כ במעשה רב בהנהגות הגר"א⁷ ומ"מ, הרוצה לאומר אין מוחין בידו, שבכמה ראשונים איתא נוסח זה; ועיין בא"ר". "כף החיים" מביא נוסח חסר סיפא ואינו מעיר על נוסח מלא. סיכום ביניים: יש ראשונים ואחרונים שמצדדים בנוסח חסר סיפא, מה שמבסס את השאלה של בעל ת"ת.

3. דעות שונות על הנוסח ביד החזקה, הסותר לכאורה את הנוסח בפירוש המשניות של הרמב"ם. נביא כאן רק מקצתן. ברמב"ם הוצאת קפאח (מכון משי"ה, אהבה, תשמ"ה): "בכ"י ק (עמראן, תימן, ת"א [1651]), מוסיף כאן 'ושמחנו בבניה ונאכל ונשבע מטובה ונברכך' ובסדורי תימן יונאכל מפריה ונשבע מטובה". ב"יד פשוטה" לרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א (הוצאת מעליות שע"י ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים, תשד"ם [1984]) "בכה"י רשומים ציוני מחיקה על ארבעת התיבות "ונאכל מפריה ונשבע מטובה"... ואין לדעת אם הסופר שצ"ן למתקן ככה"י עשה כן מדעתו, או על פי ספרו של רבינו בעת ההגהה נעשה ורבינו עצמו חזר בו ממה שכתב בפיה"מ הני"ל".
4. הכוונה לסמ"ג לר' משה מקוצי, מאה 13, מבעלי התוס', בעל תוס' ישנים ליומא.
5. לרב דוב בעריש גאטליב משינאווע, הביא לדפוס ר' אברהם דרוקר, לבוב תרכ"ח [1867]. יצא לאור מחדש ע"י הוצאת המוסד לעידוד לימוד התורה, ירושלים, תשנ"ד. בני ר' יחיאל הלוי פֿרנקל נ"י הביא ספר זה לתשומת לבי.
6. לר' יוס' טוב ליפמאן הלוי העליר, בעל תי"ט.
7. במעשה רב", סוף הלכות ברכות: "אין לומר יונאכל מפריה" וכו'.

בקשת צרכים גשמיים בתפילת כה"ג ביוה"כ

הכה"ג, בצאתו מקודש הקודשים ביום הקדוש, מתפלל תפילה קצרה בקודש (היכל), שעניינה בקשה על גשמים ושאר צרכים גשמיים לעם ישראל. רבים תמהו על כך שאין הכה"ג מבקש ברגע נשגב זה על צרכים רוחניים. ניתן לתרץ בפשטות שאם אין קמח אין תורה, והצרכים הגשמיים, כולל "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה" (תרגום אונקלוס של "לא יסור שבט מיהודה"), הם תנאי מוקדם לחיי רוח וקדושה. אנו שמענו את השאלה מפי הרב ישעיהו הדרי שליט"א, שדיבר על כך לפני כמה שנים ביוה"כ בשיבת הכותל. בין השאר הוא קישר את התפילה "שלא תפיל אשה פרי בטנה", שנראית כבקשה פרטית מובהקת שאין מקומה כאן, ל"הוא יקים לנו את סוכת דוד הנופלת", שלא יהיה חלילה משיח נפל, וכך בקשה זו נהפכת לתפילה שכולנו זקוקים לה.

אגב, נראה שהנוסח "שלא תפיל אשה פרי בטנה" הוא מאוחר. בבבלי (יומא נ"ג, ע"ב) הנוסח הוא: "יהי"ר מלפניך ה' אלקינו שתהא שנה זו אם שחונה – גשומה. רב אחא בריה דרבא מסיים בה משמיה דרב יהודה; לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה, ולא יהיו עמך ישראל צריכין לפרנס (לפרנסה בכ"י מינכן, לפי דקדוקי סופרים) זה מזה, ולא תיכנס לפניך תפילת עוברי דרכים". בירושלמי תפילה ארוכה יותר, שכוללת "שנה גשומה ושחונה" (כפי הנוסח ההתחלתי בבבלי). "רבנן דקסרין אומרין: ועל עמך ישראל שלא יגביהו שררה זה על זה. ועל אנשי השרון היה אומר: יהי רצון שלא יהיו בתיהם קבריהם" (לענין הגשמים, לפי דעה אחת בקרבן העדה).⁸ נוסחאות דומות במדרשים השונים. בתנחומא (בובר): "ורבנן דדרום אומרין על אחינו שבדרום, שלא יעשו בתיהם קבריהם". גם ברמב"ם (הלכות יוה"כ פ"ד הלכה א) נוסח דומה. אך בכל הנוסחאות האלה אין "שלא תפיל אשה פרי בטנה".⁹ מצאנו את הנוסח ב"תשובה מאהבה"¹⁰, שם מובא: "והעתקתי בגליון מחזור שלי נוסח הספרדים... שלא תפיל אשה פרי בטנה". נשמח לשמוע מקוראים שיש בידם מקור מוקדם יותר.

יש לפנינו אפוא שתי שאלות: א. מדוע יש נוסחים מקובלים הכוללים "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" – נוסח שיש עליו עוררין. ב. מדוע הכה"ג, בשעה נשגבה ובמקום קדוש, מבקש על צרכים גשמיים ולא על נכסים רוחניים?¹¹

8. "ירבנן דקסרין" מובא גם בתוסי' ישנים בבבלי, יומא נ"ג, ע"ב.
9. במחזור לימים נוראים של דניאל גולדשמידט (כרך ב', יום כפור, קורן, תשי"ל) לא מובא נוסח התפילה של כה"ג. בתוך סדר ה"עבודה" אלא רק ביה"ק (המאוחר) שלאחר העבודה, ושם מופיע הנוסח "שלא תפיל אשה פרי בטנה" בסוגריים מרובעים יש לבדוק מתי הוא הוכנס לכת"י וורמזא.
10. לרבי אלעזר בן דוד פלקלס [Fleckeles], פראג 1826-1754, תלמיד מובהק של ה"נודע ביהודה". היה רב העיר אחרי הנוביי.
11. אגב, יש תשובה של ה"חתם סופר" (1762-1839; חלק ו' ליקוטים סימן פ"ה ד"ה "מה אשיב"), בו הוא כורך יחדיו את שני העניינים אגב אורחא. הוא נתבקש ע"י הרב של המבורג לעזור במלחמה נגד הרפורמים שם וסידור תפילתם החדש שבו גם השמיטו "צור ישראל... גואלנו". בתשובתו כתב שם ה"חתם סופר", בין השאר, שאפילו בימי מלכות החשמונאים והורדוס התפללו "ולא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה", כי במלכותם נזכה לראות בנועם ה' – "ולא לאכול מפריה ולשבוע מטובה אנו צריכים שיחשוב המערער שאם נמצא כזה בארצות העמים לא צריכים לארץ ישראל וביה"ק חלילה...".

השפעת החטאים על ארץ ישראל

כאשר אדם מזיד עם רכבו או עם כלי נשקו או חובל במקלו, השופט מעניש את האדם החוטא, לא את המקום בו אירע הנזק. וכן הקב"ה שופט ומעניש את החוטא ולא את המקום בו חטא. אך נראה שיש יוצא מהכלל לכלל זה: ארץ ישראל! "ותטמא הארץ, ואפקד עונה עליה..." נאמר בסוף האזהרות לעריות באחרי מות (ויקרא י"ח, כה): "כל ימי השמה תשבת, את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה" (ויקרא כ"ו, לה); "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ; ולא רץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה..." (במדבר ל"ה, לג-לד). "...וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלאיה אשר חלה ה' בה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה, לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב... ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת; מה חרי האף הגדול הזה... ויחר אף ה' בארץ ההיא; להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה (דברים כ"ט כ"א-כ"ט כ"א-כ"ג, כו). זהו מדגם קטן של כתובים מהם נראה שהקב"ה מעניש את הארץ.¹²

בספר "על התשובה" מסביר הרב יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל שהחטא גורם לשתי רעות: הוא מחייב עונש, וגם מטמא את החוטא ומוריד אותו ואת כל עם ישראל לדרגה נמוכה יותר. ולכן יש צורך הן בכפרה והן בטהרה: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם..." (ויקרא ט"ז, ל). ה"משך חכמה"¹³ (במדבר ל"ה, לג), מראה שרצח בשוגג מביא על ארץ ישראל חיוב של עונש וטומאה, בדיוק כמו אצל האדם,¹⁴ עיי"ש.

עובדות אלה מצביעות על יחס מיוחד של הקב"ה לארצו, ארץ ישראל, אותה הוא הועיד לעמו, עם ישראל. יחס מיוחד זה מתומצת היטב בשלושה פסוקים בפי עקב (דברים י"א, י-יב): "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה." רשיי "מתאמץ" באריכות לבאר שפסוקים אלה מדברים בשבחה הגשמי של הארץ לעומת ארץ מצרים. אך הרמב"ן ומפרשים רבים אחרים מבארים שה' מדקדק עם אי"י יותר מארצות העמים, ומדגישים את המשתמע מהפסוק האחרון, ושתמיד ה' בוחן ובודק את מעשי בניו ועל פיהם הוא מתייחס לארץ, כפי שנאמר בהמשך הפסוקים: "והיה אם שמע תשמעו... ונתתי מטר ארצכם בעתו..." ו"אם לא תשמעו: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים... והאדמה לא תתן את יבולה..." – חלילה.

מסקנת הדברים פשוטה: אם עם ישראל הולך בדרכי ה', שומר על הארץ בקדושה ובטהרה, אזי הקב"ה מראה פנים לארצו, מוריד גשמים בעתם, והארץ נותנת את יבולה בשפע, בבחינת "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו..." (דברים כ"ח, יב). ואם לא: "ויחר אף ה' בארץ ההיא..." (דברים כ"ט, כו), חלילה.

12. ענישה של האדמה והיבול מופיעה כבר אצל אדם הראשון: "ארורה האדמה בעבורך, בעצבון תאכלנה כל ימי חיך" (בראשית ג', יז), וכן מכת הברד, ועוד.

13. לרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (תר"ג-תרפ"ו), מהדורה מבוארת בידי הרב יהודה קופרמן, הוצאת השכל בית וגן, ירושלים, תשל"ג.

14. בני ד"ר יגאל פרנקל נ"י הסב את תשומת לבי לפירושו זה של ה"משך חכמה" בהקשר אחר.

ההתייחסות לארץ היא על פי הנהגת רוב העם בארץ

אך האם הדברים אמנם כה פשוטים? ומה אם יחידים חוטאים? האם הם מטים את הכף לרעה? בסוף פרשת האזהרות לעריות יש שני פסוקים שלכאורה סותרים: "ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אתה, כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם. כי כל אשר יעשה מכל התועבת האלה, ונכרתו הנפשות העשת מקרב עמם" (ויקרא י"ח, כח-כט). הפסוק הראשון מודיע שעוון עריות גורר גלות, ואילו הפסוק השני מודיע שהוא מביא כרת על הנפשות העושות. הנצי"ב מסביר, כפי הפשט, שאם העם חוטא, הוא חייב גלות; אך אם יחידים חוטאים, הם נכרתים מקרב עמם, ואילו העם נשאר יושב על אדמתו בשלום.

אמור מעתה: הקב"ה מתייחס לארץ ישראל לפי הנהגת רוב עם ישראל, בדומה ליחסו של הקב"ה לבריותיו: שהעולם נדון אחר רובו" (קידושין מ', ע"ב) לא לפי התנהגותם של יחידים. אכן אין זה מן המידה ליחיד, **אפילו אם הוא במעלתו של משה רבנו**, להכנס לארץ כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה: כאן תקיפה תמיהתו של רבי שמלאי בסוטה, כי לגבי יחיד שאיפה כזו מעידה רק על גשמיות יתירה. אך איך הדבר כן לגבי הציבור. רמה מוסרית גבוהה המאפשרת לשוכני הארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה בשלוה, מעידה בעליל שרוב העם הולך בדרכי ה' ומוצא חן בעיני אלקים ואדם, ולא לעתים קרובות בהיסטוריה של עמנו זכינו לכך. ראוי וראוי על כן לציבור להתפלל ולומר "והעלינו לתוכה ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה".

"שלוש ברכות" נסמכות בגמרא (ברכות מ"ח, ע"ב) על הפסוק בפי' עקב "ואכלת ושבעת, וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח', י); וברכה "מעין שלוש" נסמכת עליהן. על אף שהפסוק מדבר בלשון יחיד, חז"ל בחכמתם טבעו את הברכה בלשון רבים: "והעלינו לתוכה, ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה"; אשר על כן נגיע למדרגת "ונברך עליה בקדושה ובטהרה" – כדי ללמדנו שאף כי ליחיד אין זה מן המידה לעלות ארצה כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה, הרי לציבור ודאי ראוי לו, כי על ידי כך הוא מפגין את כמיהתו להגיע לרמה מוסרית גבוהה המאפשרת להחזיק בארץ ישראל, ולכן ראוי וראוי לחז"ל לתקן ברכה מעין שלוש בנוסח המלא.

דברים אלה מתיישבים היטב עם הספרי בפי' עקב (דברים י"א, יז): "משל לאב ששיגר את בנו לבית המשתה והיה יושב ומפקדו ואומר לו, 'אל תאכל יותר מצרכך ואל תשתה יותר מצרכך, כדי שתבוא נקי לביתך'. לא השגיח הבן ההוא – אכל ושתה יותר מצרכו והקיא וטינף את בני המסיבה: נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו לאחר פלטרין. כך אמר להם הקב"ה לישראל, הכנסתי אתכם לארץ טובה ורחבה, לארץ זבת חלב ודבש **לאכול מפריה ולשבוע מטובה** ולברך שמי עליה, לא הייתם בטובה – היו בפורענות; וחרה אף ה' בכם".

הכה"ג ביום הקדוש היה מתוודה על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי"¹⁵ לפניך אני וביתי". וחוזר ומתוודה שנית על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך". וכל זאת כהכנה לשיא של היום הקדוש, בו הוא מתוודה על השעיר המשתלח ואומר ומתחנן: "חטאו, עו, פשעו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לחטאים ולעוונות ולפשעים שחטאו ושעו ושפשעו לפניך עמך בית ישראל".

15. לפי דעת חכמים, וכן הלכה. אך במשניות (יומא פ"ג, מ"ח; פ"ד, מ"ב; פ"ו, מ"ב) הסדר הוא "עויתי, פשעתי, חטאתי". לפי דעתו של רבי מאיר; ע"ש במפרשים.

הסימן המובהק ביותר שתפילתו של הכה"ג התקבלה בשמים היא שהקב"ה סולח ומוחל לעמו ורואה את רובו כזכאי. הבקשה על גשמים, פרנסה ושאר צרכים גשמיים אינה אלא בקשה למתן אישור שהכה"ג הצליח בשליחותו לבקש מחילה לכלל ישראל. כי אם בשנה זו אכן תהא הברכה מצויה בעם, הרי זה אות וסימן שהקב"ה קיבל את תשובתו ואת תפילתו של הכה"ג על עמו ישראל – אולי סימן מובהק יותר מהלבנת הלשון של זהורית, שכבר לא הלבנה כל כך בסוף ימי בית שני. נמצאנו למדים שתפילתו של הכה"ג, שנראית, לכאורה, כמגלמת בקשות גשמיות בלבד, באה במקביל ללשון של זהורית; ואולי בתקופות מאוחרות יותר היא שימשה כלשון של זהורית רוחנית שבאה לפצות על הלשון של זהורית הגשמית, שחדלה, בעוונות, לפעול במהימנות.

אשר לתפילה "שלא תפיל אשה פרי בטנה" – זו אינה תפילה פרטית כלל ועיקר: הכה"ג שאף להגדיל את ציבור הזכאים בעם לרוב גדול ככל האפשר. איזו דרך קלה יותר קיימת מאשר להגדיל את ציבור התינוקות שלא חטאו ולא עוולו ולא פשעו? אצלם אין צורך בדרך הייסורים הקשה של תשובה. בין שבקשה זו עתיקה ובין שהיא חדשה, היא תואמת בדיוק את מטרות עבודתו של הכה"ג ביוה"כ ותפילתו שרוב הציבור יהיה זכאי.¹⁶ נזכיר כאן שבדרשה לראש השנה אומר הרמב"ן: "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו ונידון כל אחד ואחד על ענייני העולם הזה; אם זכה, לתת לו חיים ושלוש ועושר ונכסים וכבוד, או נתחייב למוות בשנה זו, או לייסורין וצער ועוני. כללו של דבר, על כל ענין שבגוף ושבועולם הזה...".¹⁷ נראה שהרמב"ן מדבר על צרכים גשמיים של היחיד, ואילו תפילתו של כה"ג מתייחסת לצרכים גשמיים של הציבור.

אולי כדאי לציין שהכה"ג והציבור התלוי בו "נפגשים" בספר ויקרא לא רק בקשר ליוה"כ, אלא גם בהקשר לשני קרבנות בפי ויקרא, וגם שם למדים שני הצדדים על חשיבותו של רוב זכאי. מדובר בפר כהן משיח, דהיינו הכה"ג שנמשח בשמן הקודש (הוריות י"ב, ע"א), ובפר העלם דבר של ציבור.

הגמרא בזבחים (מ"א, ע"ב) שואלת: בפר כהן משיח נאמר: "וטבל הכהן את אצבעו בדם, והזה מן הדם שבע פעמים לפני ה' את פני פרכת הקדש" (ויקרא ד', ו). ואילו בפר העלם דבר של ציבור כתוב: "וטבל הכהן אצבעו מן הדם, והזה שבע פעמים לפני ה' את פני הפרכת" (ויקרא ד', יז). מדוע כתוב "פרכת הקדש" אצל הכהן המשיח, ו"פרכת" סתם בפר העלם דבר של ציבור? מתרצת הגמרא במשל: "משל למלך בשר ודם שסרחה עליו מדינה. אם מיעוטה סרחה, פמליא שלו מתקיימת; אם רובה סרחה, אין פמליא שלו מתקיימת" (מובא גם ברש"י שם). במלים אחרות: אם רק הכה"ג שגג במעשה כי נעלמה הלכה הימנו (אשר על כן הוא חייב להקריב פר), הרי הפרוכת נשארת בקדושתה, כי רק יחיד חטא, אף אם הוא במעלתו של הכה"ג. לכן נאמר בפר הכהן המשיח "פרכת הקדש". אך אם ב"ד הגדול שגג ורוב הקהל עשה מעשה עפ"י הוראה שגויה זו, הרי הפרוכת מאבדת את

16. לא רק רוב מוחלט, אלא גם זכאים "רבים" עדיפים על "מעטים", למעלה מהחשבון הפשוט. לדוגמה, על "ירדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם רבבה ירדפו" (ויקרא כ"ו, ח) אומרים חז"ל בתו"כ: "וכי כך הוא החשבון (הלא בגידול לינארי היה צריך להיות: 'ומאה מכם אלפיים ירדפו')! אלא אין דומה המרובים העושים את התורה למעוטים העושים את התורה".

17. דרשה לראש השנה, כתבי הרמב"ן, ערוך בידי הרב חיים דוב שעוועל, מוסד הרב קוק, ירושלים, כרך ראשון, תשכ"ג. הדרשה נישאה בעכו, בראש השנה הכ"ט [1269] או ה"ל [1270]. דיון מקיף על הדין בראש השנה, ביום המוות ולעתיד לבוא בתחיית המתים, מובא בדרשה ובעיקר ב"שער הגמול" (שם, כרך שני, תשכ"ד). עיין גם "הגהות מיימוניות", הלכות תשובה פ"ג, ה"ג.

קדושתה. אשר על כן בפר העלם דבר של ציבור נאמר "פני הפרכת" – סתם.¹⁸ יתר על כן, ממשה רבנו ומהכה"ג אנו למדים שיחיד, אף אם הוא במעלה עליונה, אינו יכול להשפיע, לא לטוב ולא למוטב – בבחינת להרע או להיטיב – אלא רק כלל ישראל יש בו הכח לכך. זו העצמה שיש בידי רוב; ועל כולנו מוטלת החובה לעבוד ולהתאמץ שיהיה זה רוב זכאי.

נראה שה' דן גם את מדינות אוה"ע בדין של "רוב זכאי", אלא שרוב זכאי זה מתפרש בצורה מקילה לגביהן. העולם נחרב במבול רק לאחר שכל בשר השחית את דרכו על הארץ פרט למשפחת נוח. חמשת ערי הככר נחרבו רק לאחר שלא נמצא בהן "רוב" זכאי במובנים מקילים והולכים: מנין צדיקים בכל עיר, מנין "עיי צירוף" בכל עיר, מנין ברוב הערים, ומנין אחד בלבד. עיין, לדוגמה, בדעת זקנים מבעלי התוספות (בראשית י"ח, לב ד"ה "אולי ימצאון שם עשרה"), ב"משך חכמה" (בראשית י"ח, כח ד"ה). "ויאמר לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה", רש"י (שם כד, כח, כט, לב ו"שפתי חכמים" שם לב), רמב"ן (שם כ"ד) ועוד.

לעומת זאת, רוב חייב בישראל מתפרש בצורה מחמירה: בענין שעירי עזים של ע"ז (במדבר ט"ו, כב-כו), חייב כל שבט (לפי ר' יהודה, שהלכה כמותו) להקריב פר לעולה ושעיר לחטאת אם "חטאו ששה שבטים והם רובו של קהל, או שבעה שבטים אע"פ שאינם רוב הקהלה" (הוריות ה', ע"א, משמו של רבי שמעון בן אלעזר). לפי הירושלמי (פסחים פ"ז, ה"ו) אפילו שבט אחד והוא רוב הקהל מחייב קרבנות אלו. נזכיר שבהיקש נלמד שאף הדמים של שעירי עזים של ע"ז ניתנים על קרנות מזבח הזהב (זבחים ל"ט, ע"ב; עיין גם משנה ראשונה בפרק איזהו מקומן, זבחים מ"ז ע"א).

ומעניין לעניין באותו עניין. "הקורא הלל בכל יום, הרי זה מחרף ומגדף" (שבת קי"ח, ע"ב). "אמר רבי אלעזר [בר] [א"ר] אבינא, כל האומר יתהלה לדודי (תהלים קמ"ה) בכל יום שלוש פעמים, מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (ברכות ד', ע"ב). הביאור, ע"פ "משך חכמה" בויקרא כ"ו, ד. ד"ה "ונתתי גשמיכם בעתם" (עיי"ש), המתיישב עם הגמרא בברכות שם, הוא שאין זה מן המידה להתפעל רק מנסים גלויים והנהגה ניסית. אלא שיש לתת שבח לקב"ה יום יום על ההנהגה הטבעית שבעטיה אנו חיים שעה שעה, שהיא היא הנס הגדול, המתמשך, שטיבו תלוי בהתנהגותינו. "מעשה בימי שמעון בן שטח, בימי שלומציון המלכה, שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת, עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם חכמים והניחום דוגמא לדורות הבאים, להודיע כמה חטא גורם, לקיים מ"ש (ירמיהו ה', כח): 'ולוא אמרו בלבבם, נירא נא את ה' אלקינו הנתן גשם יורה ומלקוש בעתו; שבעת חקית קציר ישמר לנו'. עונותיכם הטו אלה; וחטאותיכם מנעו הטוב מכם" (ת"כ, ויקרא שם).

אנו למדים, אם כן, שהשבח הגדול של הבורא הוא ההנהגה הטבעית התמידית, המותנית בתנאי כפול בהתנהגותינו: "אם בחקתי תלכו; ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם. ונתתי גשמיכם בעתם; ונתנה הארץ יבולה, ועץ השדה יתן פרי" (ויקרא כ"ו, ג-ד). ומאידך: "ואם בחקתי תמאסו... ונתתי את שמיכם כברזל... ולא תתן ארצכם את יבולה, ועץ הארץ לא יתן פרי" (שם טו, יט-כ). וכך אומר אליפז התימני לאיוב (ה', ט-י) "עשה גדלות ואין חקר; נפלאות עד אין מספר. הנתן מטר על פני ארץ; ושלח מים על פני חוצות". ועלינו לזכור תמיד את הנסים הטבעיים המעניקים ומקיימים את חיינו, ולתת שבח לבורא עולם עליהם:

18. קיימת הקבלה בין שני קרבנות אלה לבין פר ושעיר של יוה"כ: הן הדמים של פר כהן משיח ופר העלם דבר של ציבור והן הדמים של פר ושעיר של יוה"כ ניתנו על קרנות מזבח הזהב (ויקרא ד', ז, יח; שם ט"ז, יח).

"...אמר להם רבי צדוק, עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות? הקב"ה משיב רוחות ומעלה נשיאים ומוריד מטר ומצמיח אדמה ועורך שולחן לפני כל אחד ואחד..." (קידושין ל"ב, ע"ב).

נחזור לענייננו ולסיכום קצר: ניסינו להבין ולכנס את השאלות שהועלו באמצעות כלל אחד: הן התמיהה על הנוסח ונאכל מפריה ונשבע מטובה של ברכה מעין שלוש והן התמיהה על תפילתו של הכה"ג, על כל מרכיביה, מוצאות את תשובתן הטבעית בכמיהתנו לרצו זכאי בעם ישראל, שקיומו שקול למילוי צרכים גשמיים¹⁸; ובשאיפתנו להתרומם, להתנשא ולהתקרב לאבינו שבשמים, שירחם על עמו ועל ארצו בבי"א.¹⁹

19. תודתי נתונה למחותני הרב פרופ' שמואל שפרכר, ולבני עמיר נ"י שהואילו להעיר מספר הערות על טיוטא קודמת של רשימה זו.